

מפת זירת הקרב

אש מתלקחת במפרץ הפרסי

ד"ר עמיהוד ישראלי*

אש זרה לוחכת את מימיו השקטים והרגועים של המפרץ הפרסי ואת מישוריה הבוצניים והלוהטים של מסופוטמיה התחתית. הדיאלוגים הארטילריים, הגיחות האוויריות ההדדיות, פטריות-העשן המיתמרות מעל מתקני-הנפט וחדירת השריון העיראקי מעבר לגבול האיראני – אינם רק בחזקת השתלהבות מקומית ומוגבלת של סכסוך אזורי, אלא מצויים בהם כל הסימנים של מלחמה כוללת ובלתי-מבוקרת, העלולה להידרדר ולהתרחב ואף למוטט את המערכת המסועפת של אספקת הנפט ותובלתו ממרחב חיוני זה למערב-אירופה, ליפאן ולאר"י; שהרי כ-55 אחוזים מעתודות הנפט המוכחות של העולם כולו אצורות בקרקעית המפרץ הפרסי ובמרחבים הגיאוגרפיים היבש-תיים הסמוכים לו. קריסתה של מערכת חיונית זו לעולם המערבי, כתוצאה מכתשישה מתמשכת ומהרס דו-צדדי של מתקני-הנפט באיראן ובעיראק, בד בבד עם חסימת התובלה הימית של עורקי-הנפט האחרים במפרץ הפרסי, עלולות לעזע את אושיותיו הכלכליות של העולם החופשי ולהטילו בתנופה למשבר כלכלי-תעשייתי חמור ביותר, שטרם נודע כמוהו מאז נפתח עידן הנפט בפרוס המאה ה-20.

* גיאוגרף ומזרחן

מבחינה גיאוגרפית המפרץ הפרסי הינו שלוחה ימית-טרופית רדודה של מימי האוקיינוס ההודי הצפוני ("הים הערבי"), כמוהו כים-סוף. אולם בעוד שים-סוף שקוע ב־20 גיאולוגי עמוק, המהווה את החלק הארי של הבקע הסורי-אפריקני, הרי המפרץ הפרסי אינו אלא קצר רדוד (35-40 מ' בממוצע, כ-100 מ' למיָב), שתחילתו במישורי מסופוטמיה, המְכַנְסִים לתוכם את הפרת, את החידקל ואת יובליהם. מתחת למימיו הרדודים של המפרץ נערמו סדרות מעובות ביותר של מישקעים ושל סחף, ובכללן — מְחֻזְרִים של גושי מלח ושרידים למכביר של שכבות אורגניות. במרוצת עשרות מיליוני-שנים הפכו שכבות אלה את מרחב המפרץ הפרסי ואת שוליו למאגר נפט ענקי, לאוצר בלום של אנרגיה נז־לית, שהיא העשירה והחשובה ביותר בעולם. רוב המדינות והנסיכויות השוכנות לחופי המפרץ נהנות בהווה מעושר אגדתי של מאגרי-נפט שופעים, שעתודותיהם לא יסולאו בפז. מיעוטן של הנסיכויות, שטרם התגלה נפט באדמתן או במימיהן הטריטוריאליים, הינן מועמדות בכוח לגילוי הזהב השחור אם במוקדם, אם במאוחר, וחזקה עליהן, שמהפכת הנפט הצפויה תחולל בהן תמורות מפליגות ותק־פיץ אותן בבת-אחת לחיקה של המאה ה-20. ההוכחות הבדוקות לכך הן ערב הסעודית, כוויית ואבו-ד־בִּי.

כלל מדינות המפרץ הפרסי מפיקות כ-40 אחוזים מתפוקת הנפט העולמית השוטפת; ומכיוון שצריכתן העצ־מית מועטת ודלה, הרי שמשקל הנפט שלהן הינו מכריע בסחר הבינ-לאומי בנוזל יקר זה. קל וחומר, שתלותן של המדינות המתועשות — החסרות נפט לחלוטין (יפאן), הדלות בתפוקתן (מערב-אירופה), או שצריכתן האדירה מדביקה את משאביהן (ארצות-הברית) — מתהדקת והולכת בצורה נמרצת באספקת נפט סדירה ושוטפת ממרחב המפרץ הפרסי.

הנתונים הפיסיים מלמדים, שהמפרץ הפרסי משתרע על כ-240,000 קמ"ר, אורכו המירבי מתקרב ל-1000 ק"מ, ורוחבו המירבי נאמד בכ-340 ק"מ בין הטבלה השטוחה והחולית של חצי-האי ערב במערב לבין שלוחותיהם הקדומניות של הרי זגרוס באיראן מפאת מזרח. מיצר הורמוז, שרוחבו מגיע ל-56 ק"מ, מהווה את צוואר הבקבוק שבין המפרץ לבין שלוחותיו הרחבות של האוקיינוס ההודי — מפרץ עומאן והים הערבי. מדרום למיצר הורמוז, בשו־ליים החיצוניים של חצי האי-ערב, מתנשאים הרכסים של הרי עומאן (במרְכֶזֶם — ג'בל אַחְדִיר), שאינם אלא מיסעף סטרוקטוראלי דרומי של הרי זגרוס.

כים טרופי מובהק (כמוהו כים סוף), המתאפיין במליחות-שיא עולמית — ארבעה אחוזים — ראוי היה המפרץ הפרסי לשיט מפרשיות כבר בימים עברו: מימיו שקטים, אקלימו צחיח באורח קיצוני והטמפרטורות הקי־ציות שלו מרקיעות מעל 40 מעלות. המישקעים מועטים ביותר: הם ניתכים בחודשים נובמבר-אפריל כמימטרים קצרצרים ופתאומיים, ולא היה בהם כדי לשבש את תנועת השייט בעבר. הוא הדין ברוחות הצפוניות ("שֶׁמַאלִי") והצפון-מערביות השכיחות. הבעיה העיקרית שהכבידה בעבר נגעה להצטיידות במים. בהווה מזדקרת בעיה כפולה: הגישות היבשתיות לעבר החופים מחד גיסא, ומציאת מעג־נים טבעיים ועמוקים מאידך גיסא. בחוף האיראני הארוך חוסמים, בדרך כלל, הרי זגרוס ושלוחותיהם את הגישות

מלב היבשת לעבר החופים, בהותירם רצועות חוף צרות, קטועות ותלולות. רק במספר גזרות פורצים נהרות איתנים את החסימות ההרריות ומתפרסים בשפכייהם לכלל דלת־אות מישוריות ומלחות בוצניות. אם בגיזרה מעין זו מזדמן גם מפרץ עמוק למדי, ללא שרטון אלמוגים רדוד, כי אז זְמִינִים תנאי היסוד להתפתחותו כנמל. בנסיבות אלה פותחו הנמלים האיראניים העיקריים: **בנדר-עבאס**, המשתרע בפיתחו הצפוני של מיצר הורמוז ובסמוך לאי המוארך קישם. מבסיס ימי ואווירי זה מסוגלת איראן לחסום את שיט מיכליות-הנפט מהמפרץ הפרסי, מה גם שאי-מיצר הורמוז האחרים נתונים לריבונותה ולכיבושה, בעוד שבחוף הערבי שמנגד אין יריב צבאי של ממש העלול להתייצב נגדה (איחוד האמירויות הערביות ונסיכות עומאן). באגפו הצפוני-מזרחי של המפרץ ממוקם נמל **בושייר**, וזה האחרון קשור לעורפו היבשתי בכביש המוליך בואכה הערים שיראז ואַצְפֶהאן. בקודקודו הצפוני של המפרץ הפרסי פותח הבסיס הימי האיראני השלישי, **בנדר-שֶהפור**, (כיום בנדר-ח'ומייני) לחופו של מיפרץ-מוסא (ח'ור-מוסא). נמל זה קשור בכביש ובמסילת-ברזל לעיר אַחְנוּז, בירת חבל חיזיסתאן, והלאה צפונה דרך ההרים לעבר קום וטהראן.

במיזור הדרומי-מערבי והערבי של המפרץ הפרסי שונים התנאים הפיסיים לחלוטין: המידבריות הערביים הצחיחים גולשים במתינות רבה לעבר החופים, הצוברים חולות נוד־דים ומלחות. רדידותם של מיפתני-החוף באגף זה מודגשת במיוחד, וכפועל יוצא מכך — מיעוטם של המעגנים הטב־עיים העמוקים. נמלה היחיד של עיראק, **פאו**, אינו אלא מסוף-נפט מלאכותי, שהותקן על שרטון מיובש בשיפכו של השט־אל-ערב. מעגן **אוס-קַצֵר**, בגבול כוויית, לא נועד אלא להעניק שירותים לשייטת הסטיילים והסטיירים של עיראק. לעיר **כוויית** מפרץ עמוק למדי, שנועדה לו חשיבות מסחרית-ימית עוד במאות הקודמות. מסופי-הנפט האחד־רים, הפזורים בחופי סעודיה (חבל אל-חסא), אינם מצטיי־נים במימיהם העמוקים, ותידלוק המיכליות הגדולות מתבצע בריחוק מהחוף. לעומת זאת, לנמל **מַנַאמָה**, בגדול האיים שבקבוצת בחריין, נתונים טבעיים נאותים, שהכשי־רוהו לשמש כבסיס ימי חשוב למן מלחמת העולם השנייה ואילך. הוא הדין בבסיסו האווירי. מפרץ עמוק למדי מצוי גם בחוף נסיכות **ד'וּבַי** (האמירויות הערביות המאוחדות), ונמל זה עבר תהליכי פיתוח מואצים בשנות ה-70. אם לא שפרה נחלתו של החוף הערבי בשפע של מפרצים עמוקים, הרי שקיימים בעורפו נתונים טופוגראפיים ומטאורולוגיים מעולים לפיתוח נימלי-אווירי, חלקם חדישים ביותר, הממקדים גם את התעופה האזרחית הבינ-לאומית מאי־רופה למזרח הרחוק. דברים אלה אמורים, בין השאר, בשועיבָה, בסיס האוויר הבריטי לשעבר על יד בצרה העי־ראקית, וכן בשדות התעופה של כוויית, של סעודיה (ח'מיס־משייט ודימאס), של אבו-דִבִי, של ד'וּבַי ושל שארגיה (איחוד האמירויות הערביות). בסיסים אלה ואחרים חיו־ניים ביותר להשגת השליטה האווירית בשמי המפרץ הפרסי, נוכח העדיפות הצבאית-הימית של איראן. על כן מותר לשער, שרק ברצון הטוב של מדינות ערביות אלה יוכל חיל-האוויר העיראקי להתמודד על העליונות האווירית במרחב המפרץ הפרסי, ובמיוחד למנוע את חסימת מצרי הורמוז מכיוון בסיסיהם והאוויר של איראן בבנדר־עבאס. דא עקא, חרף התמיכה המילולית של סעודיה ושל

למלוא אורכו (190 ק"מ). מערכת יובליו המזרחיים, הגול-
שים בעוז מהרי זגרוס (כארון, כרחה, דז, מארון, זוכרה)
יצרו את מישקעי הטין הכבדים ואת הביצות הרחבות
בח'וזיסתאן האיראנית, הלא היא **עילם** התנ"כית. בהווה
— רק נהר כארון מצטרף במישרין לשט-אל-ערב, ומסתבר
שנתיבו זה נחפר, כנראה, רק במאות ה-10-12 אחה"ס
(**"תעלת חפר"**). לפני כן זרם הנהר למפרץ מוסא (ח'ור מוסא)
בקודקוד המפרץ הפרסי. הנהרות האיראניים האחרים,
שצויינו לעיל, שינו מסלוליהם בתוך מרחב הביצות הענקי,
שרוחבו המירבי עולה על 70 ק"מ, ותרמו להתפשטותן
המתמדת ולהשתבשות אפיקיהן של ביצות אלה. כפועל-
יוצא מפעילות זו חוצצת עתה רצועת הביצות הנרחבת בין
ח'וזיסתאן לבין האפיק הראשי של השט-אל-ערב. לחיץ
טופוגראפי-הידרוגראפי זה נודעת משמעות צבאית אקטוא-
לית, והוא מכביד על תנועת השריון העיראקי בתוככי ח'וזי-
סתאן. אולם כבר בימי קדם הוכוונה האוריינטציה
המדינית והכלכלית של עילם העתיקה דווקא לפרס ההררית
מחמת החסימה ההידרוגראפית; ומן המפורסמות הוא,
שבירת הקיץ הפרסית של שושלת המלכים האחמנידים
(כורש ויורשיו) נקבעה בעיר שושן, שעתיקותיה משתרעות
בח'וזיסתאן של ימינו. ניתן לקבוע, כי צירוף ח'וזיסתאן
בזמן החדש לאיראן ולא לעיראק נבע, בין השאר, מאותה
סיבה גיאוגרפית, וזאת חרף נוכחותו של מיעוט ערבי גדול
בתחום החבל עד היום ועד בכלל.

לעובדות אלה נודעת חשיבות רבה בניתוח סכסוך-הגבול
הנוכחי, שכן קו החוף העיראקי בקודקוד המפרץ הפרסי
אינו עולה על 90 ק"מ למלוא אורך-פיתוליו. דא עקא,
שהחוף אינו ראוי למעגן ולשייט, והגישה היבשתית אליו
זרועה בביצות ובמלחות. מכאן משתמע, **שנתיב השט-אל-**
ערב הינו המוצא הביצעדי של עיראק לים הפתוח, ואילו
"הרצועה היבשה" בשתי גדותיו של הנהר מצטמצמת ל-2 —
5 ק"מ בלבד וממקדת בצמידות לה את רוב המערכות
היישוביות, הפטרו-כימיות והתובלתיות, הן של עיראק
(בצרה), הן של איראן (ח'ורמשהאר ואבאדאן). עוד ראוי
להטעים, כי מי השט-אל-ערב מנוצלים להשקאת גאות,
בעיקר בגדה העיראקית. פתיחת הווסתים המיוחדים
גורמת להצפת מטעי התמרים הגדולים שבעולם ולהשקאת
רצועות הירקות שבמיפסל הנמוך. אולם אין ספק, שדווקא
בעידן הנפט יש לייחס לנתיב שייט זה חשיבות עליונה
מבחינתן של איראן ושל עיראק גם יחד. מסופי-הנפט,
מיתקני-הזיקוק וחוות-המיכלים משתרעים משני עברי
הנהר, והערים מתפקדות גם כנימלי-מוצא.

התנאים הגיאופוליטיים בעבר

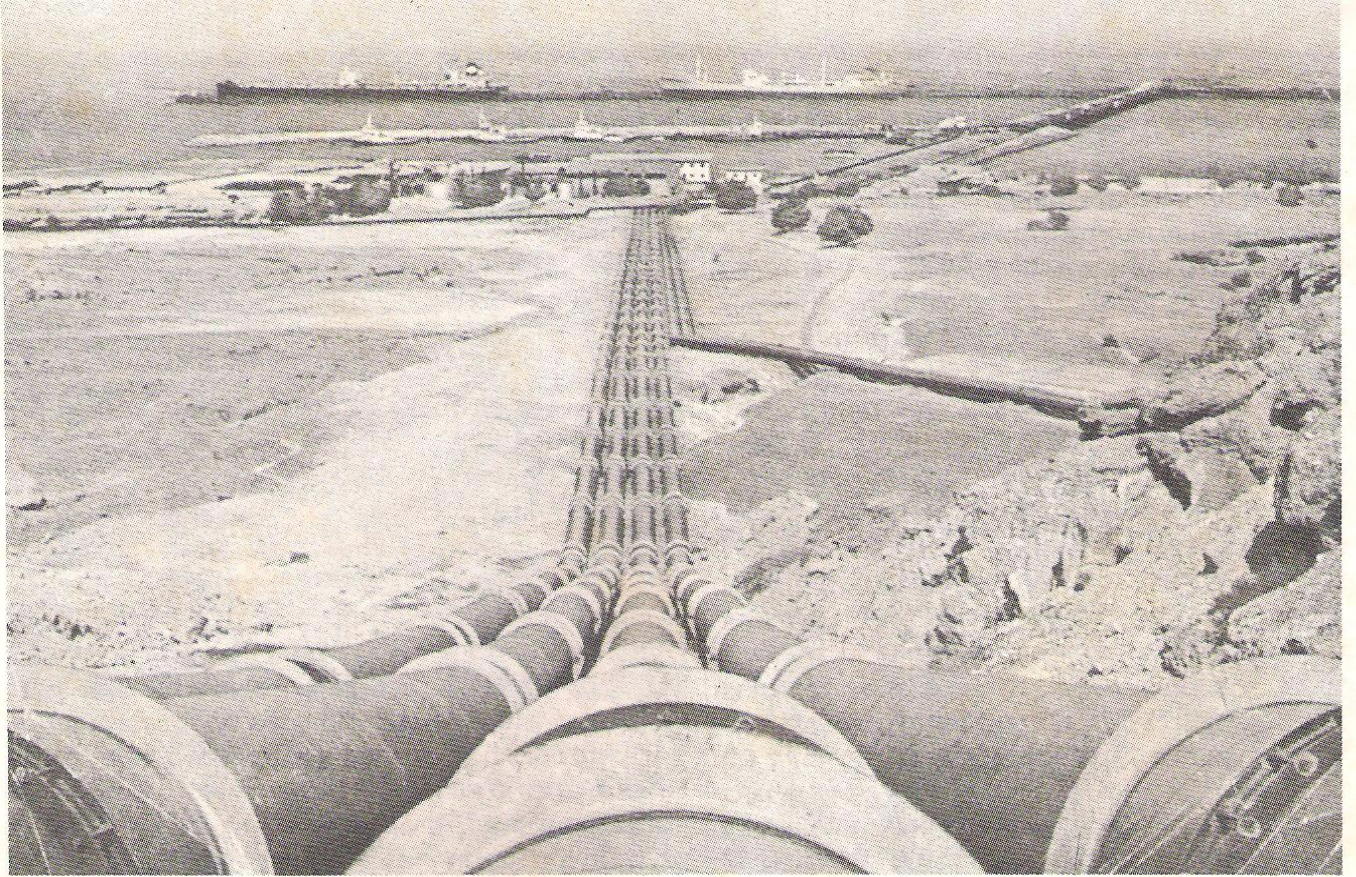
מימי קדם ועד לימי-הביניים שימש המפרץ הפרסי נתיב
שייט וחוליית מעבר לסחר ימי מתת-היבשת ההודית, ואולי
אף מסין הרחוקה, לעבר מפרץ כוויית ולמעלה השט-אל-
ערב, בסביבות בצרה של ימינו. כאן נפרקו הסחורות והור-
עברו לאורך עמק הפרת ובנתיבי היבשה של **"הסהר הפורה"**
עד לנמלים ההיסטוריים באגנו המזרחי של הים התיכון.
התוצרים היקרים הועמסו מחדש בנמלים אלה ועשו דרכם
לנימלי אירופה הדרומית. במיכלול נתיבי ים-יבשה מסוע-
פים ומוארכים אלה נודע לשט-אל-ערב תפקיד מרכזי, שכן
עורק רחב ועמוק זה תיפקד כתחנת מעבר ימית-יבשתית בין
המזרח הרחוק לבין המזרח התיכון. בחופיו שיגשגה העיר

איחוד האמירויות בעיראק, קשה להניח, שהן יאותו להע-
ניק שירותים למטוסי עיראק בבסיסיהן, שכן תוצאות
השתלטות עיראקית אפשרית על כל מרחב המפרץ הפרסי
אינן עולות בקנה אחד עם אינטרסיהן לטווח ארוך.
קודקודו הצפוני של המפרץ הפרסי הינו איזור בעייתי
במיוחד הן מבחינה גיאולוגית, הן מבחינה טופוגראפית-
צבאית והן מבחינה דמוגרפית. הגיאולוגים חלוקים בדעו-
תיהם בנושא התהוות מישורי מסופוטמיה התחתית,
ששליש משיטחה מוצף באגמים, בביצות ובמלחות עד לכלל
30,000 קמ"ר ויותר (מעל ומעבר לכלל שטח ישראל בתחומי
"הקו הירוק").

התיאוריה הקלאסית (דה-מורגן ועמיתיו) גורסת, שכל
עיראק התחתית וחבל ח'וזיסתאן האיראני אינם אלא
שרידי דלתה ענקית, שתחילתה בעידן הרביעון (לפני כמיליון
שנה), כאשר תנאי האקלים היו גשומים ולחים לאין ערוך
בהשוואה לימינו. דלתה ענקית זו נוצרה, לדידם, עקב
כמויות הסחף האדירות, שנגרפו והורבדו על-ידי נהרות
מסופוטמיה — הפרת, החידקל והכארון — אשר נשפכו
בעבר הגיאולוגי בנפרד למפרץ הפרסי. כמתחייב מתפיסה זו
השתרע קודקודו של המפרץ הפרסי הרחק צפונה מחופו
הנוכחי, ברוחב הגיאוגרפי של הערים העיראקיות עמארה
— נאצרייה. אי-שם, בין השנים 500-300 לפנה"ס, סגרה
מניפת הסחף המתקדמת של נהר פֶּאָרוֹן, היורד בסערה
משיפולי ההרים במזרח, על חלקו הצפוני העתיק של קוד-
קוד המפרץ הפרסי. קטע מהים נחסם, הפך לאגם ענקי,
ששרידיו הנוכחיים מופיעים באגם חמאר אשר בדרום-
עיראק. מאז ואילך מתמלא אגם זה בסחף הנהריים, קרי
הפרת והחידקל, ואילו השט-אל-ערב הינו פרי איחודם
המאוחר של נהרות מסופוטמיה בהווה. מגירסא זו נובע,
שהחוף הצפוני של המפרץ הפרסי מצוי בנסיגה מתמדת
ועיקבית, כדי 40 מ' בשנה, וקרקעיתו שוקעת בהדרגה.

כנגד תיאוריה זו הוצגה בשנות ה-50 גישה חדשה (פֶּאָ-
לקון, ליס ועמיתיהם) הטוענת, כי חופו הצפוני של המפרץ
הפרסי מעולם לא השתרע במרחק משמעותי צפונית יותר
מהחוף הנוכחי. תיאוריה זו, הנתמכת בחתכי עומק גיאולו-
גיים ובשיחזור מסלולי תעלות ההשקאה העתיקות, גורסת
קיום עקרוני של שיווי-משקל גיאולוגי כללי בין שקיעת
מסופוטמיה התחתית וקרקעית המפרץ הפרסי, כתוצאה
מצבירת הסחף וההקבדה הגדלה והולכת על התשתית, לבין
ההקבדה המתחדשת ללא הרף על-ידי הנהרות, והאמורה
להגביה כלשהו את מישורי הסחף בשיעורים המאזנים פחות
או יותר את ממדי השקיעה האיטית. לפי האומדנים מגיעים
שיעורי הרבדת-הסחף ל-50-60 ס"מ לכל 100 שנה, והללו
מאזנים, כאמור, את עצם תהליך השקיעה. ואילו אגם-
חמאר לא נוצר אלא במאה ה-5 אחה"ס עקב תמורות
הרסניות במסלולי הנהרות ועקב השתבשות כללית של
תעלות-ההשקאה העתיקות.

על כל פנים, **שט-אל-ערב** (**"נהר-הערבים"**; בפרסית —
"אַרְוַנְד רוד", הנהר החזק) הינו תוצר גיאולוגי צעיר ביותר,
אפילו בפרספקטיווה היסטורית. לידתו המשוערת חלה לפני
כ-2000 שנה בלבד, כתוצאה מהתמזגות אפיקי הפרת
והחידקל על יד העיירה קורנה. כנהר המכניס את מי הנהרות
המסופוטמיים מגעת שפיעתו השנתית ל-27 מיליארד מע"ק
מים בקירוב. לא ייפלא איפוא, שאפיק זרימתו רחב מאוד
(כ-1000 מ' בממוצע, ועד 1500 מ' בהילוכו התחתון), וקרקע-
עיתו עמוקה דייה לכניסת ספינות ימיות ומיכליות כמעט

מעגן הנפט הפרסי
חשש לפגיעה בהספקת הנפט השוטפת

הצהרות ועל חוזים להפסקת השוד הימי. כך איפוא הפך "חוף שודדי-הים" בהדרגה ל"חוף שביתת-הנשק" (של עומאן הצפונית), ונרקמו יחסי חסות בין נציגי המימשל הבריטי מהודו לבין השייחים והאמירים השונים בחופי הדרומיים של המפרץ ובאיי. במרוצת המחצית השנייה של המאה ה-19 הפך המפרץ הפרסי לתחום השפעה בריטי מובהק, שהשתלב במערך האסטרטגי של המימשל הבריטי בהודו, אשר חתר לגיבוש עומק בטחוני נרחב לשוליה הצפון-ניים של היבשת ההודית (טיבט, אפגאניסטאן והמפרץ הפרסי). בשלהי המאה ה-19 גברה השפעתה של גרמניה הקיסרית על שליטי האימפריה התורכית המתפוררת. הקיסר וילהלם II הטיל את מלוא כובד מישקלו להגשמת מדיניותו – "הפריצה מזרחה" – היינו לרכישת מאחזים כלכליים וצבאיים בתחומי האימפריה העות'מאנית-תורכית, תוך כדי הנחת תשתית תחבורתית מברלין דרך איסטנבול לעבר בגדאד ומפרץ פוויית. המאמץ הגרמני להאריך את "מסילת-בגדאד" לתחומי מסופוטמיה, בד בבד עם החרפת המאבק הבריטי-גרמני על רכישת זיכיונות לני-צול מחצבים בתחומיה האסיאתיים של האימפריה התורכית, חידדו את היחסים בין שתי המעצמות האירופיות, נוכח נטייתה של תורכיה להתייצב לצידה של גרמניה. בשנת 1889 הקדימו הבריטים רפואה למכה ופרסו רישמית את חסותם על שליטי פוויית, שהיו להלכה נתינים עות'מאניים. ב-1908 התגלתה באר הנפט הראשונה בחבל חיוזיסטאן הפרסי, מזרחית לאבאדאן. שנה לאחר מכן נוסדה "חברת הנפט האנגלו-פרסית" (בעבר – APOC, בהווה – BP), כשממשלת בריטניה רכשה לאחר מכן את רוב מניותיה כדי לאבטח אספקת דלק לצי המלחמה הבריטי, ללא תלות בחברות אמריקניות. ערב מלחמת העולם הראשונה הגיעו בריטניה וגרמניה לכלל הסכמה עקרונית בדבר הקמת "חברת הנפט התורכית" (TPC), שנועדה לחיפוש משותף

בצרה, אך גם במעגן הטבעי של כוויית נבנו סירות ומיפר-שיות, ששייטו במי המפרץ הפרסי לעבר הודו, תוך כדי ניצול מתוחכם של הרוחות האזוריות השכיחות. בפרוס המאה ה-16 חל מהפך עולמי במפת נתיבי השייט והיבשה המשולבים, שהתמזגו בקודקוד המפרץ הפרסי: הציים הפורטוגזיים, שאגפו את יבשת אפריקה מפאת דרום, הופיעו בפיתחו של המפרץ הפרסי, השתלטו על האי מנאמה מקבוצת איי בחריין (1507), מול חופה הנוכחי של ערב הסעודית, וחסמו את מיצר הורמוז (1514). השייט הבין-יבשתי מהודו לאירופה הוסט הרחק דרומה, לכף התקווה הטובה, וחופי המפרץ הפרסי דעכו לדרגת סחר פנימי ואזורי בתוצריהם המקומיים (שליית-פנינים ודיג). בשנת 1622 נהדפו הפורטוגזים על-ידי ציבאות ממלכת פרס ממאחזי שליטתם בבחריין ובמיצר הורמוז. מכאן ואילך עלתה חשיבותו של נמל בנדר-עבאס כשומר על צוואר הבק-בוק של מי המפרץ הפרסי, ופרס קיימה הגמוניה ימית מלאה על כל המרחב. באיי בחריין שלטו הפרסים עד שנת 1783. להלן עברה השליטה במיגזר זה לידי שייחים מקו-מיים ממשפחת אל-ח'יליפה*. אולם חרף שליטתם של הפר-סיכ בבנדר-עבאס לא חזר סחר אירופה עם הודו לקדמותו אלא רק במאה ה-19, עם התפתחותה של חברת הספנות הבריטית של "הודו המזרחית". באותה עת לערך חלה הידרדרות במצב הבטחוני של השייט המסחרי במפרץ הפרסי, לרגל הופעתם של שודדי-הים בחופי הדרומיים ("חוף שודדי-הים"). זו הייתה גם העילה להתעניינות הגוברת והולכת של השלטונות הבריטיים מהודו באיבטוח נתיבי השייט במפרץ הפרסי ובחיסול הפירטים. ואכן, משנת 1820 ואילך אילצו קברניטי ספינות-המלחמה הבריטיות את השייחים המקומיים, פטרוני-הפירטים, לחתום על

* על רקע זה נשענה תביעתה בעבר של איראן לסיפוח איי בחריין.

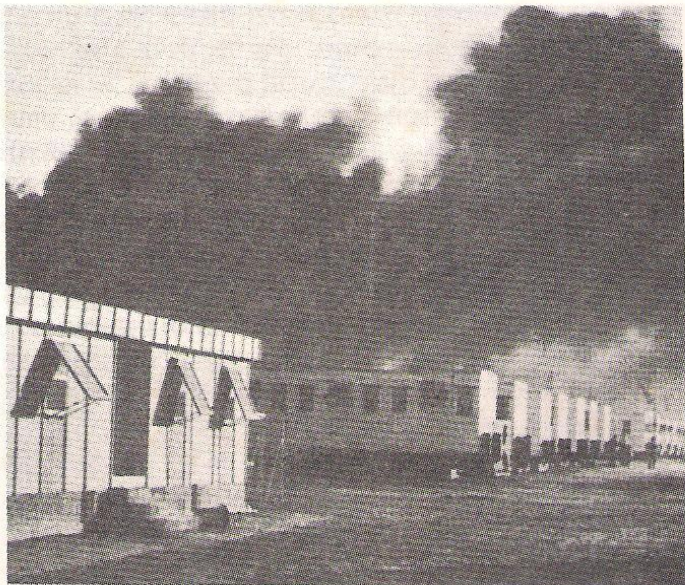
ולניצול שדות-נפט בתחומי האימפריה התורכית, קרי במסופוטמיה, בכוויית וב"סהרה-הפורה". דא עקא, שההסכם לא נחתם לפרטיו עקב פרוץ מלחמת העולם הראשונה, שחוללה תמורות מפליגות בתנאים הגיאוגרפיים בכל המרחב.

עם תום מלחמה זו, שמוטטה סופית את האימפריה התורכית, יצאה בריטניה וידה על העליונה ברחבי המזרח התיכון בכלל ובמפרץ הפרסי בפרט. ארץ-ישראל וסוריה נכבשו על-ידי צבא בריטי, שבסיסו היה במצרים. חיל-מישלוח בריטי נוסף, שהגיע מהודו, נחת בקודקוד המפרץ הפרסי והתקדם בעצלתיים במעלה מסופוטמיה צפונה. מאחורי "המרד בחגי'אז" של משפחת הנסיכים ההאשמים עמדו, כידוע, סוכנים בריטיים (לורנס ואחרים). בסיכומו של דבר השתלטה בריטניה, אם במישרין, אם בעקיפין, על מרחב "הסהרה הפורה" והתחלקה עם צרפת בשלל הטריטוריאלי. הבריטים יצרו את עיראק כמדינה (1920) וקיימו השפעתם עליה, תחילה בחסות מנדטורית ולהלן – בברית צבאית וכלכלית. זאת, נוסף לכל אותם חוזי-חסות עם נסיכי המפרץ הפרסי והסכמי-ידידות וסיוע, שנחתמו במקביל ובנפרד עם ערב הסעודית (1915, 1927). לבריטניה נודעה גם השפעה ניכרת בחבל חיזיסתאן הפרסי באמצעות יועצי "חברת הנפט האנגלו-פרסית" וסוכניה. הוא הדין ביחסים המיוחדים, שנקמו בין הבריטים לבין השבטים השונים, שהתגוררו בהרי זגרוס וכורדיסתאן המשתרעים במערבה של איראן.

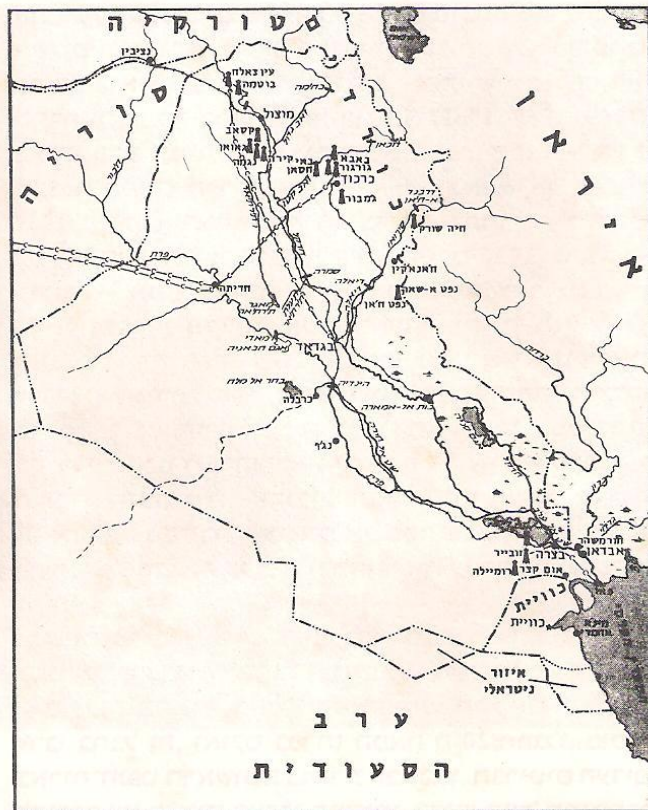
התנאים הגיאופוליטיים בהווה

לאחר מלחמת העולם השנייה שוב חלו תמורות גיאופוליטיות מהפכניות. בריטניה נחלשה, ירדה מנכסיה, ועוצמת השפעתה התרופפה והצטמקה, במיוחד לאחר מתן העצמאות להודו (1947). עצמאות הוענקה גם למדינות המזרח התיכון האחרות, להוציא את נסיכויות המפרץ הפרסי. אולם גם לנסיכויות-החסות הללו הובטחו עצמאות וביטול החוזים המיוחדים לעת חיסול הבסיסים הבריטיים "מזרחית לתעלת סואץ". שתי מעצמות-העל, ארצות-הברית וברית-המועצות, עשו מאמצים נמרצים למלא את החלל הפוליטי המתרוקן, שהותירו אחריהם הבריטים. האמריקאים החרו-החזיקו אחר הבריטים בטיפוח בריתות אזוריות ("ברית בגדאד", 1954), כחלק ממערך אסטרטגי עולמי, שנועד לחסום את התפשטותה של ברית-המועצות ולסגור עליה מכל האגפים (נאט"ו, סיט"ו). במקביל לכך חדרו האמריקאים בעוצמה רבה לשוק הנפט המזרח-תיכוני, כשהם מסתייעים בחולשה הבריטית מחד גיסא ובזיכיונות הנפט, שהשיגו עוד בתקופה הטרומ-מלחמתית, מאידך גיסא. חברות הנפט האמריקניות קנו להן שביטה בילעדית על כל שיטחי ערב הסעודית, שיתפו עצמן בזיכיונות של כוויית ופרצו לשוק האיראני משלהי 1954 ואילך. מנגד עשתה ברית-המועצות כמיטב יכולתה למוטט את מערכת הבריתות האנטי-סובייטיות ומיקדה את מאמציה ב"נידבך הצפוני" ("ברית בגדאד"), שנראה לה כחוליה הגיאופוליטית הרופפת ביותר בכל המערכת הגלובאלית. על כנפיה הסכסוך הערבי-ישראלי, באמצעות עסקות-נשק מאסיוויות וניצול מתוחכם של הלכירוח אנטי-מערביים במדינות ערב – פתחו הסובייטים דף חדש בהיסטוריה המדינית של המרחב, בנעצם טריזים צבאיים במצרים ובסוריה (1955)

ובעוקפם את "הנידבך הצפוני" על-ידי הסיוע הצבאי, שהוגש לצרכנים הערביים, ובמיוחד לשלוש המדינות הבכירות במרחב הגיאוגרפי – מצרים, סוריה ועיראק (מ-1959). לאחר כל התהפוכות, שפקדו את מדינות האיזור בשנות ה-60 וה-70, אין ספק שבמזרח התיכון טרם עוצבו סופית מעגלי-ההשפעה היציבים בין מעצמות-העל, בניגוד לאי-רופה. האיזור כולו הוא בבחינת "מרחב אפור", וייתכנו בו תמורות לכאן ולכאן. לית מאן דפליג, שהמוקד החשוב ביותר למאבק הבין-מעצמתי מתכנס במרחב המפרץ הפרסי, שמדינותיו חולשות, כאמור, על 55 אחוזים מכלל עתודות הנפט העולמיות ומפיקות כ-40 אחוזים מהכמות השנתית הכלל-עולמית. חשיבותו של מאגר נפט עולמי זה גדלה והולכת משנה לשנה לאור עלות ייצור הנפט הנמוכה, שפיעת הענק של הבארות הפעילות, מיפלסם הרדוד של הקידוחים, סיכויי חישוף מאגרים תתי-ימיים נוספים, התירכובת הכימית "הנקייה", יחסית, של הנפט הגולמי וצריכתן העצמית המיזערית של היצרניות עצמן. שדות-הנפט העשירים והגדולים ביותר שייכים לערב הסעודית, והם משתרעים בחוף אל-אחסא, בקרקעית המפרץ הפרסי וברצועת הענק שבין חופוף לבין עיוואר בפנים היבשת. מרחב הנפט האיראני משתרע בקדום הרי-זגרוס, ברצועת המעבר לשפלת חיזיסתאן וכן בקרקעית המפרץ הפרסי בגיזרה הצפונית-מזרחית. מקרב נסיכויות הנפט הערביות יש לציין את עושרן של כוויית (שדה בורעיאן) ושל אבו-ד'בי. הרחק מאחוריהן – בתפוקה ובעתודות – ניצבות עומאן, קטר, דוביי ובחריין. שדות הנפט של עיראק, שהדביקה בשנים האחרונות את כוויית בתפוקת-הנפט השוטפת, מתקבצים בכמה מרחבים גיאוגרפיים, הנמשכים מגבול כוויית ומגיזרת בצרה שבדרום ועד לשדות מוצול-עין-זלחי שבצפון, בסמוך לצומת הגבולות עם תורכיה ועם סוריה. שדות אלה משתרעים, בדרך כלל, למרגלות הרי כורדי-סתאן, והחשובים שבהם מצויים בגזרות כ'רפ'כ' וחי'אנקין. השימוש בנפט כנשק מדיני, בעיקר מתקופת מלחמת יום הכיפורים ואילך, העלה על סדר-יומו של העולם החופשי את מה שקרוי "משבר האנרגיה", כלומר את המאזן השלילי, שנוצר עקב עליית צריכת הנפט העולמית מחד גיסא, והידלדלות עתודות-הנפט המוכחות מאידך גיסא. במרוצת מלחמה זו ניסו יצרניות הנפט הערביות להפעיל אמברגו סלקטיבי, לצמצם את תפוקתן במכוון ולנצל את נשק הנפט לשם קידום מטרות כלכליות-כספיות (סיחרור מחירים) ולהשגת יעדים מדיניים (הפעלת לחץ עקיף על ישראל). משנת 1973 ואילך הפכה גם ארצות-הברית לייבואן נפט של ממש, ומקורות אספקתה הוטו לעבר ערב הסעודית בפרט ולעבר יצרניות הנפט המוסלמיות בכלל. תלותה הגוברת והולכת של מעצמת-העל בייבוא נפט מזרח-תיכוני וצפון-אפריקני נבעה ממיכלול מצטבר של גורמים, כגון: צמצום האספקה ממדינות חצי-הכדור המערבי, עלייה מתמדת בצריכה האמריקנית בשנות ה-70, מיעוטן היחסי של העתודות האמריקניות והצורך ל'מתן את ניצולן כדי לשמור מאגר-חירום לעת ק'צוק. המומחים למיניהם סבורים, כי אי-שם במרוצת שנות ה-80 תדביק הצריכה הסובייטית את קצב הפקת-הנפט בתחומי ברית-המועצות, היינו גם מעצמת-העל השנייה תיהפך בקרוב לייבואן-נפט בכוח ובפועל. אם הערכות מצב אלה הינן אמינות, כי אז יחריף שבעתיים המאבק הבין-מעצמתי והבין-גושי על נפט המפרץ הפרסי בעשור הנוכחי. ואולי כבר עתה קיים קשר עקיף בין

התקפות מן האוויר על בצרה שבעיראק
ללא עדיפות אווירית מכרעת

מפת עיראק

הגבולות צפנו בחובם מלכתחילה מוקדי פורענות

רות מהתוואי שלו מכל ההיבטים החשובים – טופוגרא-
פיים, הידרוגראפיים ודמוגרפיים.

לאורך 3684 ק"מ יבשתיים ניתחמת עיראק בשכנותיה,
ללא מוצא כלשהו לים התיכון (ועם מוצא צר ואל-תחליפי
למפרץ הפרסי). אין תימה איפוא, שעיראק טיפחה מאז
ומתמיד אוריינטציה ים-תיכונית באיצטלא של תוכניות
איחוד ערביות נוסח "הסהר הפורה", או וריאציות שונות
על "סוריה רבת" – בהגמוניה עיראקית, כמובן. בתחום זה
לא ניכר הבדל ממשי בין המישטר המלוכני-ההאשמי עד
1968 לבין הדיקטטורות הצבאיות למיניהן, שירשו אותו.
זהו גם פשר החיכוכים המתמידים עם סוריה, אפילו
בתקופה של אחדות אידיאולוגית ומפלגתית, כביכול, בין
שתי המדינות (מפלגת אל-בעת'). הגבול עם תורכיה היווה
מושא ליריבות מתמדת בשנות ה-20 הן מחמת המיעוטים
התורכמנים בנפת מוצול ואוצרות הנפט שלו, הן מפאת
השתלבותו במיכלול המתוסבך של בעיית הכורדים משני
עברי הגבול. היחסים עם ערב הסעודית לא היו תקינים
מעולם אם מחמת היריבות ההיסטורית בין שני בתי-
המלוכה העוינים (עד שנת 1958), אם בגלל חששותיה של
המונרכיה השלטת בערב הסעודית מפני יומרות המישטר
הרדיקאלי של הבעת' העיראקי ומפני תנופתו. אי-ההכרה
העיראקית בכוויית והתביעה לסיפוחה כחלק מנפת-בצרה
בתקופה העות'מאנית ליוו את עיראק עוד בשחר תקופתה
המלוכנית (1923). ביוני 1961 הידרדר העימות העיראקי-
כווייתי אל סף מלחמה, שעלולה הייתה לגרוף גם כוח
בין-ערבי מיוחד, אשר הוחש להגנה על גבולות כוויית. נוסף
ליחסים המעורערים לסירוגין עם כל שכנותיה הערביות
רובץ על עיראק הנטל הפרסי, שהכביד במיוחד מאז עלותו
של חיומייני לשלטון בטהראן. הגבול העיראקי-איראני נוטל
35.7 אחוזים מכלל גבולותיה היבשתיים, המוארכים והמ-

הפלישה הסובייטית לאפגאניסטאן לבין תחזית מקורות
האנרגיה של שליטי ברית-המועצות. אם אומנם כן הוא, כי
אז ניתן לשחזר את ההיאחזות הרוסית באפגאניסטאן
כתנועת-איגוף מקדימה, הפותחת אופציה גיאוגרפית גם
לכיוון המפרץ הפרסי.

הרקע למלחמת עיראק-איראן

ב-1920 הגיחה עיראק לאוויר העולם כיצור מדיני מלא-
כותי לחלוטין. מיתאָרְיָה וגבולותיה, שהותוו כללית בהסכ-
מים אנגלו-צרפתיים (1916-1918), או בהתאם לשיקולים
בריטיים אחרים ומאוחרים יותר, צִפְנו בחובם, מלכתחילה,
את מוקדי הפורענות הפנימיים והחיצוניים לעתיד לבוא.
העצמאות הפורמלית הוענקה לעיראק בשנת 1930, אולם
כל הסכמי גבולותיה נחתמו לפני מתן העצמאות, בתיווך
בריטי. על כן היוו גבולותיה, ומהווים עתה, זירות לסכסוכי
גבול רדומים ופעילים לסירוגין. סקר מהיר על מערך הגבול-
לות מלמד באורח מיידי על מלאכותיותם, ובדיעבד אנו
למדים על האנכרוניזם, שליווה את שיקולי התווייתם:
הפרוזודור העיראקי-ירדני (הסכם 1923, לאורך 147 ק"מ);
האלכסונים המזורים עם סוריה (משנת 1920, לאורך 603
ק"מ); הקו הטראנס-ערבי עם סעודיה (משנת 1925, לאורך
895 ק"מ מידבריים, עם מעוין נייטרלי בתווך); הגבול
המידברי עם כוויית (משנת 1923, לאורך 254 ק"מ, שעיראק
לא הכירה בו ותבעה ממושכות את סיפוחה של כוויית
אליה); הגבול המפותל והבעייתי עם תורכיה (משנת 1926,
לאורך 470 ק"מ, שפתר באורח מלאכותי את בעיית הכור-
דים, התורכמנים ומחוז מוצול); ואחרון אחרון חמור –
הגבול המשותף עם איראן, שהוא הארוך שבכולם, 1315
ק"מ, והמסובך מכולם מחמת ההשלכות המפצלות הניגז-

לאכותיים של עיראק ולוקה בפקעת של בעיות מפותלות:
א. נתיב השט-אל-ערב, שהוכח, כזכור, כמוצא אל-תחליפי של עיראק לים הפתוח. סמוך לו משתרעים שדות-הנפט של בצרה, ובגדתו הנגדית ממוקדים מסופי-הנפט הגדולים של איראן.

ב. חבל ח'וזיסטאן – עילם העתיקה – המהווה חלק בלתי נפרד משפלת מסופוטמיה מן ההיבט הגיאולוגי-נופי, ומצויה בו אוכלוסייה ערבית ניכרת גם במאה הנוכחית. העיראקים נוהגים לכנותו "ערביסטאן".

ג. הנחיתות הטופוגרפית העיראקית במיגור המרכזי של הגבול, מול הרי פושט, וזאת נוסף לעובדה, שיוכלו האדירים של החידקל מושכים מימיהם מהרי זגרוס שבאיראן.

ד. מיקומו של חלק ניכר מהעם הכורדי במיגור ההררי הצפוני-מזרחי של עיראק והישענותו המסורתית על אחיו, שמעבר לגבול האיראני, במהלכן של המרידות המרובות נגד שלטונות בגדאד. מתוקף נתונים אלה, נוסף לתבליט ההררי ולגישות הקשות, נבצר מעיראק להשתלט פיסית על מלוא כורדיסטאן ההררית עד לשנת 1975.

ה. צמידות שדות-הנפט של כַּרְכּוּכ, של מוצול ושל ח'יאני-קין לשוליה הנמוכים של כורדיסטאן האֶתְנִית, ומיקום המפעלים ההידרו-חשמליים העיקריים על יובלי החידקל בתחומי כורדיסטאן.

ו. נוכחותו של מיעוט פרסי בדרום עיראק, ומיקומו של ארבע ערי-הקודש השיעיות בעיראק התיכונה.

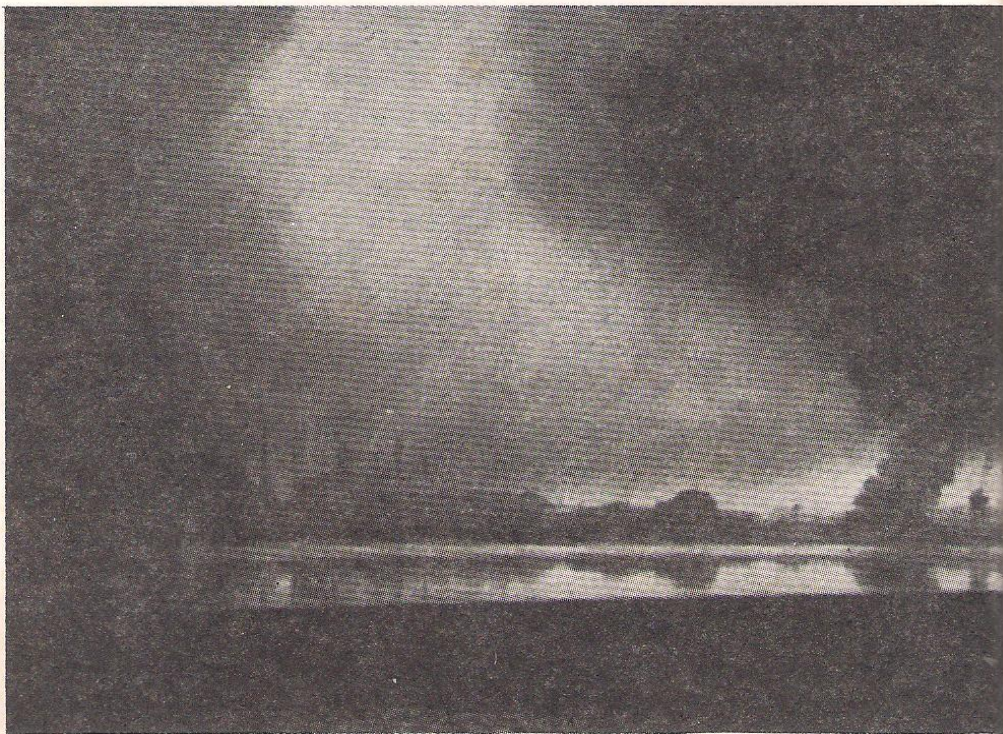
ז. נוכח פיצולה הדתי והאתני של עיראק בולטת עובדת קיפוחו המתמיד של הרוב הערבי-שיעי של אוכלוסיית המדינה בעוגת המימסד והשלטון בעיראק לאורך 60 השנים האחרונות.

מכל סבך הבעיות התלויות ועומדות בין עיראק לבין איראן מהווה השט-אל-ערב את הפצע הממאיר ביותר ביחסי הדו-צדדיים, כיוון שהוא צופן בחובו מערכת שלמה של אינטרסים מנוגדים המשתרגים מהמוקד – נתיב השייט עצמו – לשוליים הגיאוגרפיים, הן לח'וזיסטאן, הן לעיראק התחתית. במאה ה-19 שימשה מסופוטמיה התחתית זירה למאבקי כוח בין האימפריה העות'מאנית לבין הממלכה הפרסית. התקדים ההיסטורי שקבע, כי כל אפיק השט-אל-ערב, להוציא את הגדה המזרחית, יִקְלָל בתחום התורכי-עות'מאני, נחתם עוד בשנת 1847 בהסכם תורכי-פרסי. ואולם ערב מלחמת העולם הראשונה נחלצה בריטניה להגן על זיכיונות הנפט שלה בח'וזיסטאן, ועל כן תמכה בפרס, שתבעה את התוויית הגבול באמצע הליוכו התחתון של השט-אל-ערב. ואכן, תורכיה נאלצה להסכים לתביעה זו בהסדרה עם פרס בקושטא (1913-1914). ברם, לאחר כינונה של עיראק העצמאית כבת-טיפוחיה החדשה של בריטניה, העתיקו הבריטים את תמיכתם לתביעות העיראקיות, שנשענו על התקדים ההיסטורי מהמאה הקודמת. בשנות ה-30 של המאה ה-20 הועלה סכסוך שט-אל-ערב ע"י עיראק לפני חבר-הלאומים, ללא תוצאות או החלטות. רק בשנת 1937, משנחתם הסכם סעדאבאד בין תורכיה, עיראק, פרס ואפגאניסטאן, הצליחה בריטניה מאחורי הקלעים לכפות את התביעה העיראקית על איראן; נקבע, שאפיק הנהר יהווה מים טריטוריאליים עיראקיים, ואילו הגדה המזרחית תשתייך לאיראן; ואולם בגיזרה בת 5 ק"מ מול נמל ח'ורמשאהר ומול עיר הנפט אבאדאן אמור היה הגבול הבין-לאומי לעבור באמצע הנהר, תוך כדי מתן זכויות ספנות ומעגן מלאות לפרס. דא עקא, שהסכם 1937 לא הניח

את דעתה של איראן מחמת ההכרעה לטובת ניווט עיראקי, תשלום תמלוגי-מעבר בנהר ובעיות של נוהל שלא פורטו כל צורכן. ואכן, מחזורי משברים והתנגשויות חמורות התרחשו בעיקר במרוצת שנות ה-60 (1961, 1965, 1969). באותו פרק זמן הקימה איראן מסוף נפט ענקי באי ח'ירַכְ, שבצפון המפרץ הפרסי, כתחליף אפשרי לאבאדאן. באפריל 1969 נקטה איראן פעולה חד-צדדית, בהחדירה כוח ימי במעלה השט-אל-ערב ובבטלה את הסכם 1937, שקבע – כזכור – את ריבונותה של עיראק על מיה-נהר. גם בשנת 1974 התלקחו תקריות אלימות בנהר, ותיווך האו"ם לא הניב פרי. רק בשנת 1975 הסכימו נציגי איראן ועיראק, שנפגשו באורח סודי באלג'יריה, על "עיסקת חבילה" כדלקמן: תמורת נטישת התמיכה האיראנית המסורתית במורדים הכורדים-העיראקיים ניאותה עיראק לקבל את העובדה המוגמרת, שהגבול הבין-לאומי יעבור באמצע הנהר. עתה מסתבר, שעיראק אך המתינה לשעת כושר כדי להפוך את הקערה על פיה ולהחזיר את עטרת ריבונותה על מיה-נהר כולו.

שטח מריבה נוסף, שהוא בבחינת סרח-עודף גיאוגרפי לשט-אל-ערב, מצוי בחבל ח'וזיסטאן המכונה בפי העיראקים "ערביסטאן". בשלהי המאה ה-19 התקיים רוב אתני ערבי בחבל זה, ואולם בפרוס המאה ה-20 התגלו, כזכור, בארות-הנפט הראשונות בגיזרת אבאדאן. הבריטים העדיפו להידבר עם השליט הערבי המקומי, שייח' חַזְעֵל ממוחמרה (ח'ורמשאהר), וחתמו עמו על הסכם חסות (1910), שאיבטח את שאיבת הנפט והעניק לשייח' בתמורה סובסידיה שנתית. אולם האוטונומיה הבלתי רישמית של השליט הערבי הגיעה לקיצה בשנת 1925, כאשר רזא-ח'אן החליט לכפות את הריבונות הפרסית הלכה למעשה על חבל הנפט. בכך לא תמה פרשת האוכלוסייה הערבית המקומית, שנשאה עיניה להשתלבות מלאה בעיראק למן שנת 1946 ואילך. חרף מאמצי הפיתוח של שלטונות טהראן והזרמת אוכלוסין פרסיים לחבל כדי להטות את המאזן הדמוגרפי, ניעורה מחדש התנועה הבדלנית בח'וזיסטאן, במיוחד לאחר מהפכת 1958, שהדיחה את בית-המלוכה העיראקי והעלתה לשלטון את קציני הצבא הרדיקאליים. עם חלוף העיתים עדיין מצוי מיעוט ערבי ניכר – כמיליון נפש – בחבל ח'וזיסטאן, שכלל אוכלוסיו נאמד בשלהי שנת 1979 בכ-2.5 מיליון נפש.

הבעיה הכורדית הינה החמורה והמהותית ביותר במיכ"ל לול הקיומי של עיראק. כורדיסטאן האתנית משתרעת בתחומיהן של תורכיה, של איראן ושל סוריה. הטרגדיה ההיסטורית של הכורדים נעוצה בעובדה, שהם איחרו את מעשה-המרכבה הלאומי. אם בשנת 1920 עדיין ניצת לגביהם זיקת-תקווה למימוש עצמאותם, הרי שבחווה לזאן (1923) זנחו אותם הבריטים והעדיפו להתפשר עם תורכיה הרפובליקנית לטובת בת-חסותם – עיראק. גם מהסובייטים לא צמחה לכורדים טובה מרובה, שכן הרפובליקה הכורדית, שהוקמה במהבאד שבאיראן בשלהי מלחמת העולם השנייה (1946), נעזבה חיש מהר לנפשה והתמוטטה בנקל. בעיראק התכחשו כל הממשלות המרכזיות להבטחת תיהן ולהתחייבויותיהן בדבר הענקת אוטונומיה ממשית לכורדים. ואכן, משנת 1932 ואילך פרצו שוב ושוב מרידות שיבטיות בצפון עיראק, ואלה גיבשו בהדרגה את התודעה הלאומית של הכורדים תחת מנהיגותו הכאריזמטית של מולא מוצטפא ברזאני. המרידות החוזרות ונישנות בכורדי-

מתקני הנפט בוערים

חייל עיראקי ליד תמונת חומייני
הישגים לעיראקים בשדה הקרב

שפקדה את איראן בעקבות המהפכה המוסלמית הקנאית של ח'ומייני, ניעורו הכורדים הפרסים לתבוע אוטונומיה ואף ניהלו מרי מזוין נגד צבא ח'ומייני, שנמשך ודעך לסירוף גין במחצית הראשונה של שנת 1980. לכורדים הפרסיים והעיראקיים אין כיום עניין ישיר במלחמה, שפרצה בין איראן לבין עיראק, שכן מבחינתם שני המישטרים גם יחד עוינים לתביעותיהם המסורתיות.

זירת הקרבות וההתפתחויות האפשריות

ניתן לקבוע בוודאות, שהעיתוי והזימון למיתקפה העיראקית על איראן היו משובחים מאין כמוהם. איראן שרויה בחודשים האחרונים ברגרסיה כלכלית, מדינית וצבאית חסרת תקדים, כמתחייב מציבונו התיאוקרטי והמשיחי למחצה של מישטר ח'ומייני. עיקר כוחו של מישטר זה נשאב מהדביקות הקנאית באיסלאם השיעי, בבחינת מענה ופתרון טוטאלי לכל בעיותיה הלוחצות של המדינה, הן במישור הכלכלי-מדיני, הן במישור האינדיווידואלי. הנחיותיו של ח'ומייני אינן נגזרות מכוח האילוצים ועל בסיס הערכות-מצב ריאליות ומחושבות. מסיבה זו גור המישטר פָּרַת על הצמרת הצבאית, שטופחה על-ידי השאה, והחריף בדביקות קנאית את יחסיו עם ארצות-הברית (פרשת בני-הערובה) ועם ברית-המועצות (פרשת אפגאני

סתאן העיראקית הקרינו איום מתמיד על יציבותן של הממשלות בבגדאד, ריתקו חלק ניכר מהצבא העיראקי לאיזור, וגרמו להתשה צבאית ולהיעדר הכרעה סופית ומוחצת בכורדיסתאן, שכן הצבא העיראקי לא הצליח למוטט חד-משמעית את הלוחמים הכורדיים ולהשתלט פיסית על כל האיזור ההררי לאורך זמן. תמיכתו של השאה הפרסי בכורדים העיראקיים שירתה את מטרותיו האסטט-רטגיות ואיפשרה לו להשיג עמדת-עדיפות צבאית בגיזרת השט-אל-ערב, שעה שהצבא העיראקי נאלץ להתכנס שוב ושוב בצפון הרחוק. גם מדינת ישראל תמכה בפועל בכורדים העיראקיים הן מבחינה צבאית, הן מבחינה חומרית, מתוך גישה עקרונית של מתן סיוע למיעוטים לאומיים הנאבקים על זכויותיהם, וכן מתוך שיקולים אסטרטגיים, שעניינם התמצה בהחלשת "החזית המזרחית" מחמת ריתוק כוחות עיראקיים להרי כורדיסתאן. אומנם, במאוס 1970 הושג הסכם בין שליט עיראק הקודם, הגנרל בכר, לבין נציגי הכורדים, שלפיו נעתרה בגדאד להרבה מתביעותיהם, ובכללן – ההיתר לקיים את כוחותיהם המזוינים; אולם האוטונומיה הכורדית התמוטטה, כזכור, עקב "עיסקת החבילה" הפרסית-עיראקית משנת 1975, הכורדים נטבחו על-ידי העיראקים, וכוחם הצבאי נשבר.

הברית הבלתי כתובה בין הכורדים לבין טהראן המלוכה-נית הופרה איפוא על-ידי השאה. באנדרלמוסיה הכללית,

סתאן) גם יחד. מימשל חיומיני מציג דגם מובהק למה שקרוי במדע-המדנה "מדיניות מטורפת", שאין לחזות מראש את צעדיה לפי אמות-מידה הגיוניות וסבירות. פתוצאה מכך נקלעה איראן לבידוד חמור הן מבחינה מדי-נית, הן מבחינה צבאית, וההתייחסות אליה מלונה ברתיעה, בסלידה ובחששות חמורים גם מצידן של מדינות מוסלמיות כערב הסעודית.

ההתפוררות המדינית והכלכלית, במקביל להתעררות הצבאית הצפויה באיראן, נוצלו עד תום על-ידי שליט עיראק, צדאם חוסיין אל-תפריתי, שכלכל את צעדיו הצב-איים בתבונה מבחינת העיתוי ומבחינת האפשרויות הטאק-טיות. תמונת-המצב הצבאית מצביעה על יתרון פמותי מסוים בשריון, בארטילריה ובאוויריה לטובת עיראק. לעומת זאת, בכלי-שייט צבאיים נוטה הכף לצד איראן. יתרון היוזמה וההפתעה נוקף אף הוא לטובת עיראק. ואכן, גיזרות ההבקעה הקרקעית של צבא עיראק מצביעות על שלושה צירי מוצא:

1. בגיזרת ח'אנקין שבצפון החזית רכשו העיראקים עדי-פות טופוגראפית חשובה, בכובשם את עיירת הגבול האירא-נית קצ'ר-שירין. עיירה זו חולשת על ציר התנועה הראשי המוליך מבגדאד, דרך עמק נהר דיאלא, למעברי הרי זגרוס ולעיר המחוז האיראנית פרמנשאה. חסימת ציר זה נועדה לאבטח את הזרועות הדרומיות של צבא עיראק וכן למנוע אפשרות מיתקפת-נגד של צבא איראן. הכוחות העיראקיים נעו, פנראה, מקצ'ר-שירין דרומה-מזרחה, לעבר העיירה גילאן, תוך כדי ניתוק צינור הנפט האיראני המזרים משדה נפת-ישאה נפט גולמי למיזקקי פרמנשאה. בעת ובעונה אחת הצליחו, אולי, העיראקים להשתלט על כמה מהרכסים הקדומניים של הרי זגרוס, החולשים על שפלת מסופוטמיה מזרחית לחידקל.

2. בגיזרה המרכזית נעץ כוח עיראקי אחר טריז בעיירה הפרסית מהראן, צומת דרכים מקומי החולש על הגבעות הנמוכות למרגלות הרי פושט. ממהראן ניתן להמשיך בהבקעה דרומה-מזרחה, בדרך העוברת על ריכסי הרי פושט בואכה עיר התעשייה דזפול. בשלב זה לא ברור באיזו מידה הצליחו העיראקים להשתלט על דרך חשובה זו.

3. המאמץ הצבאי העיקרי של השריון והחי"ר העירא-קיים התמקד בגיזרה הדרומית, בחבל חוּזיסטאן. דא עקא, שכאן נתקלו הפולשים בהתנגדות העיקרית של צבא איראן ובמיכשולים בלתי עבירים לרכב ולשריון בצורת מרחב הביצות הענקי, המשתרע מזרחית לשט-אל-ערב ולחידקל התחתון. סביר להניח, שההבקעה העיראקית בגיזרה זו החלה מציר עמארה – חלפאיא מזרחה, לעבר עיר המחוז החשובה אחוּז, מוקדה המינהלי של חוּזיסטאן, המאכלסת כ-500,000 תושב ומרכזת את צינורות הנפט החשובים הני-פרסים למרגלות הרי זגרוס ומתקבצים באחוּז דרומה, לעבר מיזקקי-הנפט של אבאדאן. כדי לכבוש את אחוּז מפאתי מערב יש צורך להשתלט תחילה על גישרי הנהרות פְרַח'יה ופֶארוּן.

ברצועת השט-אל-ערב ממוקמת אבאדאן. עוד בשלהי המאה ה-19 היה זה כפר דייגים מוזנח ועלוב, שעבר הפיכה דמוגרפית ותעשייתית מואצת עד להיותו עיר בת 400,000 תושבים. כל זאת לאחר הקמת בתי-הזיקוק על-ידי "חברת הנפט האנגלו-פרסית" בשנת 1912. הללו הורחבו ושופרו מספר פעמים, ותחומם משתרע על 45 קמ"ר. בשעתו נחשבו מיזקקי-אבאדאן לגדולים ביותר בעולם, וכיום הם הגדר-

לים ביותר בסוגם במזרח התיכון. צפונית-מערבית לאב-אדאן, סמוך לשפך נהר פֶארוּן לשט-אל-ערב, משתרעת ח'ורמסאהר, לשעבר – מוחמרה הערבית, מרפו שלטונו האוטונומי של שיחי' חזעל בתחילת המאה הנוכחית. ח'ורמ-שאהר תיפקדה כנמל נהרי והתפתחה בעקבות מהפכת הנפט בחוּזיסטאן פולה, אולם דווקא הסכסוך המתמשך על מי השט-אל-ערב פֶלם במקצת את התפתחות העיר, שכן איראן העניקה עדיפות לנמליה במפרץ הפרסי עצמו.

הואיל ועל השט-אל-ערב בגיזרת הגבול אין כל גשרים, סביר להניח, שנבצר מצבא עיראק לצלוח במישרין את הנהר הרחב (כ-1000 מ' בממוצע). הפריצה לעבר ח'ורמסאהר ניתנת לביצוע רק מגיזרת בצרה, מקום שם מצוי הנהר במלואו בריבונות עיראקית. יחד עם זאת, רבים המיכשולים ההידרוגרפיים, וקיים גם הקושי האובייקטיבי להשתלט על ערים מאוכלסות תוך כדי לחימה מפרכת בשטחים בנויים והקזת-דם מרובה מצד הכוחות התוקפים.

בזירה האווירית לא הופגנה עד כה עדיפות מכרעת של אחד מחילות-האוויר היריבים. הגיחות ההתקפיות של האיראנים ושל העיראקים פוּונו למיתקני-הקרקע, לשדות-התעופה ולחוות-המיכלים של שדות-הנפט. יעדים אחרונים אלה, כמטרות מועדפות, מלמדים על הידרדרות המאבק לכלל מלחמה פוללת, הפרוכה בהרס דו-צדדי של המשאבים החיוניים ביותר.

בזירה הימית הורגשה עדיפותו הפמותית של חיל-הים האיראני, המסוגל להטיל מצור על שפך השט-אל-ערב ואף לחסום את שיט המיכליות במצרי הורמוז, אם אכן יצטוו לעשות כן.

בהיעדר "רכבת אווירית" סובייטית לעיראק מצד אחד, וללא הספקה שוטפת של חלפים לצבא איראן מצד שני ניתן להניח, שתוחלת המלחמה בזירה האווירית ובזירת השריון לא תאריך יתר על המידה. אבידות הצדדים הלוחמים הינן כבדות למדי, וקצב השחיקה וההתרפטות של חלפים חיו-ניים הינו מהיר למדי. יחד עם זאת קשה לשער, שאיראן תיאות להפסקת-אש ממושכת נוכח הישגי העיראקים על גבי הקרקע, אפילו יהיו אלה הישגים מוגבלים. קל וחומר, שאיראן לא תוכל להשלים עם קריעת חבל חוּזיסטאן, האוצר בחובו את מירב משאבי-הנפט שלה. לעומת זאת דומה, ששליטי בגדאד מוכנים להסתפק בהצלחתם עד כה. אם בכל זאת תושג הפסקת-אש, אשר תשקף את דעיכת המלחמה בפועל, כי אז ברור לחלוטין, שתהא זו הפוגה זמנית, ושתי היריבות יעשו מאמצים נואשים להצטייד מחדש ולהשיג הכרעה ברורה בשעת כושר מאוחרת יותר. הסכנה העיקרית נשקפת, כמובן, למערב המתועש, עקב סיחרור המחירים המתרגש ובא של כל מוצרי-הנפט ודלקיו. בשלב זה לא נראה, שעיראק הצליחה להשיג הגמוניה פלשהי במרחב המפרץ הפרסי. יוזמתה ההתקפית הנחילה לה היש-גים טאקטיים מקומיים ויוקרה מפוקפקת תמורת אבידות פלפלויות וצבאיות כבדות למדי; ובסופו של דבר פלל לא ברי ומחורר, כי זהו סוף פסוק. גם עמדתה של ברית-המועצות במאבק אלים זה אינה תקיפה וחד-משמעית כל כך. דומה, שתיקו של מותשים ישרת לטווח ארוך גם את האינטרסים של המדינות האחרות במפרץ הפרסי. למותר להטעים, כי התעצמותה הגיאופוליטית של עיראק תהיה בעוכרי ישראל, לאור חתירתה המתמדת של זו לייצר פצצות גרעיניות, ונוכח יומרתה המוצהרת לרכוש מעמד בכורה במזרח התי-כון פולה.